

Nebojša Popov, Beograd

Nismo »morska trava«

Kada čovjek poživi osamdeset godina, što se desilo profesoru Milanu Kangrgi, mnogo toga izgleda dovršenim i već rečenim, tako da svaka riječ zvuči kao djelić ispraznog rituala. Govoriti, pak, samo o minulim godinama kao o burnom vremenu, a ignorirati dramatičnu suvremenost i budućnost, izgleda starački nadmeno. A pripovijedati jedino o vremenu zaobilazeći ljude u njemu, ma koliko bilo pristojno u svakidašnjoj konverzaciji, *nije*, blago rečeno, primjereno godišnjici jednog filozofa koji se desetljećima bavi čovjekom i njegovom sudbinom.

Razmišljanja Milana Kangrga o pojmu čovjeka i njegovu bivstvovanju ostavila su obilje pisanih tragova tijekom čitave druge polovice 20. stoljeća, od četrnaest knjiga, preko brojnih članaka u časopisima, do mnoštva tekstova u novinama. Njegova jasna i britka misao dospjela je u vrh jugoslavenske (pridjev se odnosi na kulturu, a ne na ideološki i politički poredak) filozofije prije više od četiri desetljeća, kada je dotada vladajuća »teorija odraza«, što je svodila čovjeka na puki objekt danih okolnosti, bila kritizirana, osporena i odbačena, barem u krugu kreativnih mislilaca, kojemu je u prvome redu pripadao i Kangrga. Čovjek kao »biće prakse« ili »biće slobode« bio je za taj krug – imenovan kao »praksisovci« – polazište i bit volje da se krene jedan korak dalje u nešto bolje. Bilo je to vrijeme zamaha duhovnog stvaralaštva, čiji su dometi stjecali ugled među obrazovanim ljudima, ne samo u našoj zemlji nego i u svijetu. O tome postoje, također, pisani tragovi, prije svega o »Korčulanskoj ljetnoj školi« (1964–1974) i časopisu *Praxis* (1964–1974).

Riskirajući da djeliće slave našeg jubilarca protegnem i na sebe, što inače biva uobičajeno o raznim jubilejima, pisanim tragovima pridonio bih i nešto što je ostalo usmeno, prijateljsko i intimno. Uživajući u blagodatima mora, goli na golom školju Gubavac nadomak Lumbarde (bilo je kasnije glasina da je Kangrga tu podigao raskošnu vilu, a ona se sastojala od tri kolca i deke kao zaštite od sunca!), Milan se povremeno brižno zagledao u more i pokazivao mi »morsku travu«, koja se bez ikakve volje povija prema gibanju mora, tumačeći, u zagorskom dijalektu, da je čovjek »nekaj čist drugoga!«.

U posvemašnjoj opuštenosti poput »nirvane«, na tom pustom otočiću između Lumbarde i Orebića, u tom mediteranskom ozračju potpune tišine, s bistrim morem pred nama, u kojemu leluja raslinje, sa sunčanim nebom nad nama, uz kliktaje galeba iznad nas, Grga se uz smijeh znao našaliti, rekavši kako osjeća da mu u glavi leluja »morska trava«, na što su uslijedile šale na vlastiti račun. To su vjerojatno bili oni trenuci koji su Kangrgi davali nadahnuće da kasnije u svojoj knjizi *Praksa – vrijeme – svijet* odredi vrijeme kao »zaustavljeni ljudski trenutak«.

No naši su dugotrajni i zanimljivi razgovori tada bili sve drugo prije negoli na nivou »morske trave«, pa ostaju u neizbrisivu sjećanju. A što je time,

suprotno toj »travi«, Milan htio kazati, bilo je jasnije nagoviješteno u jednom razgovoru, kada je nekolicina prijatelja pratila Kangrgu pri odlasku iz Vrnjačke Banje, gdje je u jesen 1964. održan skup filozofa, pod prijetnjom uhićenja od strane visokih partijskih rukovodilaca. Bilo je to vrijeme zaoštavanja spora i sukoba kritičke misli i vladajuće ideologije. Stanovita tolerancija vlasti prema kritičkoj misli, podupirana povremenim kompromisima predstavnika strukovnog udruženja i funkcionera poretka, bližila se kraju. Sukobi su bili sve otvoreniji i žešći. Uviđajući da vlastodršci prividnom tolerancijom, čak i umišljenim mentorstvom i pokroviteljstvom, zapravo guše slobodu misli i slobodnu komunikaciju, očekujući lojalnost federalnim i republičkim vlastima, te da je za zadanu slobodu i kreativnu misao neophodna puna osobna i profesionalna autonomija, Kangrga nam je tada pomalo zagonetno rekao da »uskoro bumo videli« kako to zaista izgleda. Ubrzo potom pojavio se prvi broj *Praxisa* s platformom »bespoštedne kritike svega postojećega«, u smislu smjelosti izvođenja zaključaka iz kritičkih istraživanja i hrabrog suočavanja sa silama koje brane postojeće stanje i vladajući poredak. Kangrgino kazivanje donekle osvjetljuje motive jednog intelektualnog i egzistencijalnog projekta, a njegove domete može procijeniti svatko koga to zanima, na obilju pisanih tragova.

O dramatičnosti ljudskog bivstvovanja Kangrga svjedoči i u jednoj novijoj knjizi – *Šverceri vlastitog života* – objavljenoj u Beogradu i Splitu. Nemir prilikom njezina čitanja podsjetio me na uzbuđenja pri čitanju sada već kultnog djela Czeslava Milosza, *Zarobljeni um* (objavljenoj sredinom prošloga stoljeća, a u nas trideset godina kasnije). Pjesnički nadahnuto i analitički precizno, Milosz razotkriva vještinu preživljavanja, u prvom redu intelektualaca, u despotskim i uopće antidemokratskim sustavima kroz upražnjavanje drevnog orijentalnog obrasca – *ketmana*, pomoću kojega se skriva vlastito mišljenje i iskazuje lojalnost vladajućoj ideologiji.

Kangrgina knjiga donosi stanovite inovacije u dočaravanju »našega ketmana«. Ovdje glavni likovi nisu pod šiframa, kao kod Milosza, nego s punim imenom i prezimenom. Bitna je, međutim, razlika u tome što se kod Miloszevih »ketmana« podrazumijeva očuvanje razlike između skrivenih i javnih misli, dok te razlike nema kod Kangrginih »švercera«. Naši »šverceri« izgledaju kao da su potpuno uvjereni da je »naš socijalizam« toliko različit od »lagerskog«, da izgleda kao bezmalo »najbolji od svih svjetova«. Služiti takvom sustavu stoga izgleda kao vrhunac mudrosti, a ne samo kao vještina preživljavanja. I nagrade – od uspona u raznim hijerarhijama do obilnih materijalnih privilegija – izgledaju kao pravedno priznanje, a ne kao lukavstvom iskamčen plijen. Uvjereni jedino u vlastitu ispravnost, penjući se ubrzano u hijerarhiji moći, »šverceri« ne trpe i odbacuju sve što je uspravno i što se ne povinuje vladajućim »pravilima igre«; takvi bivaju prezreni, odbačeni i stalno na meti napada – kao »izdajnici« i »neprijatelji«!

Čitanje o raznim ljudskim nepodopštinama, sve do brutalnosti i surovosti, svakako, prate razna uzbuđenja. Može se naravno na sve i – »oguglati«, te jednostavno ravnodušno uzimati okrutnosti, tj. najokrutnije zločine kao izraz »čovjekove prirode«, u svim vremenima. Pravi nemir, što sam ga spomenuo, izvire, međutim, iz poimanja čovjeka koji nije sveden samo na zlo nego *ujedno* sadržava i potencijal dobrote, a to znači i iz otvorenog pitanja *zašto* čini zla ili dobra djela? Nemir prati i traganje za onom *crtom* koja u čovjeku i oko njega razdvaja različite ideje i djela. Kako to, i zašto, ljudi koje i osobno poznajete, naizgled lako od komunista postaju anti-

komunisti; od antiliberala – liberali; od antinacionalista – nacionalisti; od ateista – vjernici; od humanista – antihumanisti. I sve to još – »i obratno«, uzduž i poprijeko, i veoma borbena?

Gdje je ta crta u njima, u nama, u bilo kome? Križanje biografije i povijesnih tokova, reklo bi se, uvijek donosi nemir, duhovni nemir u najdubljoj unutrašnjosti ljudskog bića, pa i u našim vremenima, kada stihija straha, mržnje i nasilja zna da se toliko uskovitla, da masovno uništava ljudske živote i civilizacijske tvorevine. Naspram tomu, rizici kritike staljinizma i nacionalizma i nisu toliko veliki kao ambicija da se, kao pojedinačna ljudska bića, ne svedemo samo na zlo, kojeg nitko nije lišen. Ili, da ne budemo »morska trava«, koja se povija pod gibanjem sile, uvijek veće od sebe!

O svemu tome, opet u krugu prijatelja, ponovno smo razgovarali, nadajući se produženju razgovora narednih godina, »dok nas još uvijek ima«! Uostalom, jedan od znakova prijateljstva i jest da uvijek znadete, čak i u podmaklim godinama, gdje ste u razgovoru stali, pretresajući ne samo ono što je bilo nego i razmišljajući o onome što može da bude. A u tome je moj stari prijatelj Milan Kangrga bio i ostao – najbolji sugovornik, pa ga zato i cijenim i poštujem kao čovjeka.

Nebojša Popov

We are not »Sea-Grass«

This text concerns on author's personal relationship with Milan Kangrga, as well as with Kangrga's philosophical person and work.

The motive of whole text is Kangrga's statement that we (humans) are not like seaweeds, which move according to water currents against its will.

We, humans have free will to decide *where to go*, i.e. *what to think*.

This free, and critical thinking, stands for the whole life of Milan Kangrga, opposing the metaphor of sea-grass-like opportunists attitude.